

ULUSLARARASI HUKUKTA HAZAR'IN STATÜSÜ SORUNU

Selçuk ÇOLAKOĞLU*

Hazar Denizi¹ yaklaşık 371.000 km karelik bir alanı kapsayan, denizlerle ve okyanuslarla nehir-kanal şebekesi dışında herhangi bir doğal bağlantısı bulunmayan bir tuzlu su kitlesidir. Volga ve Don nehirlerinin kollarına eklenen kanallar aracılığıyla Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlanmıştır. Hazar Denizi kıyılarının kuzeyden güneye uzunluğu yaklaşık 1.200 km olup, doğudan batıya genişliği de 210 km ile 490 km arasında değişmektedir. Hazar Denizi'ne 10 büyük akarsu dökülmektedir (Schofield, 1996:75).

Uzun yıllar boyunca sürekli düşme gösteren Hazar'ın su seviyesi 1977'den sonra aniden yükselmeye başlamıştır. Ortalama su seviyesi 1977'den bu yana yaklaşık 2 metre yükselmiştir ve halen de her yıl 10-15 cm yükselmektedir. Bu durum ciddi ekonomik zararlara neden olmuştur. Kıyı şeridindeki birçok köy su altında kalmış ve balıkçılıkta ciddi kayıplar olmuştur. Kazakistan'daki alanlar yavaş yavaş su altında kalmakta ve bu durum ciddi sorunlar doğurmaktadır. Kazakistan'ın kuzey kıyı şeridindeki 1000'in üzerinde petrol kuyusu bu yüzden işe yaramaz hale gelmiştir ve bu kuyulardan Hazar'a petrol sızmaktadır. (Gustafson, 1995:8)

Hazar havzası doğal kaynaklar açısından oldukça zengindir. Hazar'da balıkçılık önemli bir gelir kaynağıdır. Bölge dünya havyar ihtiyacının yüzde 90'ını karşılamaktadır (Bilici, 1998:43). Bunun yanı sıra Hazar'da 163 milyar varil petrol ve 17.6 milyar metreküp doğalgaz rezervi vardır (Clawson, 1997-98:17). Bu da 1996 rakamlarıyla dünya petrol rezervinin yüzde 16'sı ve dünya doğalgaz rezervinin yüzde 12'sine denk gelmektedir.

1991'e kadar Hazar'a tartışmasız olarak sadece Çarlık Rusyası/Sovyetler Birliği ve İran kıyıdaş devletler olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra onun halefi durumundaki Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan kıyıdaş devlet durumuna

*Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi

¹Buradaki deniz sıfatı hukuksal bir kullanım olmayıp sadece tarihsel kullanımı yansıtmaktadır.

gelmiş ve böylece İran'la birlikte kıyıdaş devletlerin sayısı beşe yükselmiştir. Yeni kıyıdaş devletlerle birlikte Hazar'ın hukuksal statüsü tartışmaları da gündeme geldi. Zengin petrol ve doğalgaz yatakları dolayısıyla Hazar sadece kıyıdaş devletlerin değil tüm dünyanın ilgi alanı olmuştur. Hazar'ın hukuksal statüsünün belirlenmesi konusu esasen 1994 yılından itibaren uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Azerbaycan Hükümeti Eylül 1994'te Amerikan ve Avrupa şirketlerinin oluşturduğu bir konsorsiyumla 8 milyar dolarlık bir anlaşma imzalamıştır. Pek çok yorumcu tarafından "Yüzyılın Anlaşması" olarak nitelendirilen bu girişim ile Bakü'ye bitişik kıyılardaki Güneşli, Çırak ve Azeri sahalarından 4 milyar varil petrol çıkartılması öngörülmektedir. Bu üç sahanın üç yıllık dönemde 511 milyon ton ham petrol üretileceği umulmaktadır (Lenczowski, 1997:113). Azerbaycan Eylül 1994 tarihli petrol anlaşmasından sonra 1995 ve 1996 yıllarında uluslararası konsorsiyumlarla sonuçlandırdığı üç ayrı anlaşma daha imzalamıştır (Croissant, 1996-97:24). Azerbaycan'ı Tengiz petrol sahasının ihaleleri ile Kazakistan takip etmiştir (Lenczowski, 1997:115). Diğer kıyıdaş devletlerden Rusya ve İran ise bu ihalelere tepki göstererek Hazar'ın statüsü sorununu sürekli olarak gündemde tutmaya başlamışlardır.

Bu durum Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde uluslararası hukukun yanında siyasi ve ekonomik unsurları da devreye sokmuştur. Bu yüzden her kıyıdaş devlet kendi hukuksal tezini oluştururken diğer kıyıdaş devletlerin yanında üçüncü devletlerin de desteğini almaya çalışmaktadır.

Hukuksal statüsünün belirlenmesi açısından ilk olarak Hazar'ın bir göl mü yoksa bir deniz mi olduğunun saptanması gerekmektedir. Hazar deniz olarak kabul edildiği takdirde, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne (BMDHS) göre, her kıyıdaş devletin karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgesinin olması gerekmektedir.

Hazar göl olarak kabul edilirse, bu durumda ulusal sınırların belirlenmesinde iki yöntem ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Hazar'ın tamamen ulusal sektörlerle bölünmesi, ikincisi ise ortak kullanımdır.

Statü sorununu çözüme kavuşturmada öncelikle Hazar'a ilişkin yapılmış antlaşmalar, ikinci olarak da bölgesel yapılageliş (teamül) kuralları büyük önem taşımaktadır. Uluslararası hukukta Hazar için örnek teşkil edebilecek benzer durumlar da sorunun çözümüne yardımcı olacaktır.

I. İlgili Antlaşmalara Göre Hazar'ın Statüsü

1991 yılına kadar Hazar'a kıyıdaş olan iki devlet Çarlık Rusyası/Sovyetler Birliği (1917'den sonra) ile İran arasında dört adet ikili antlaşma yapılmıştır. Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasından sonra ise genel nitelikli başka antlaşma yapılmamıştır.

10 Şubat 1828 Türkmençay Antlaşması: Antlaşmanın 4. maddesi Rusya ile İran arasındaki sınırın Hazar'da sona erdiğini ifade etmekte, 8. maddesi ise sadece Rusya'nın Hazar'da savaş gemisi bulundurma hakkına sahip olduğunu belirtmektedir (Schofield 1996:78). Böylece Hazar, kara sınırının tespitinde ölçü olarak alınmıştır.

26 Şubat 1921 Moskova Dostluk Antlaşması: 11. madde ile İran'ın Hazar'da donanma bulundurmasını engelleyen Türkmençay Antlaşması iptal edilmiştir.

İki taraf Hazar'da kendi bayrakları altında seyrüsefer konusunda eşit haklara sahip olacaklardı (Dabiri, 1994:30-31).

27 Ağustos 1935 Tarihli Antlaşma: Antlaşmanın 14. ve 15. maddelerinde Sovyet ve İran gemileri için serbest seyrüsefer hakkı ile 10 millik bir münhasır balıkçılık alanı kurulması öngörülmüştür. Ancak resmi sınır tayin edilmemiştir. Anlaşmaya dair nota teatisinde Hazar bir "Sovyet-İran Denizi" olarak zikredilmiştir (Schofield, 1996:78).

25 Mart 1940 Tahran Antlaşması: Bu antlaşma büyük ölçüde 1935 Antlaşması'nın hükümlerini teyit etmektedir. 12. Maddenin 4. fıkrası ile 10 mile kadar olan sulara balıkçılık haklarının kıyı devletinin bayrağını taşıyan gemilere ait olduğu kaydedilmektedir (Dabiri, 1994:31)

Bu antlaşmaların hiçbirisi Hazar'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) ve İran arasındaki sınırı belirlemediği gibi, ortak kullanım konusunda da bir hüküm içermemekte, sadece seyrüsefer ve balıkçılıkla ilgili konuları düzenlemektedir. Mevcut antlaşmaların yetersizliğinden dolayı, antlaşmalar hukukuna göre Hazar'ın statüsünü çözmek mümkün değildir. Bu yüzden Hazar'a kıyıdaş devletlerin bugüne kadarki uygulamaları büyük önem taşımaktadır. Bölgesel yapılageliş kurallarına Hazar'ın göl veya deniz olma tartışmalarında değinilecektir. Bundan önce kıyıdaş devletlerin iradelerini açık bir şekilde ortaya koyan hukuksal tezlerine değinmek gerekmektedir.

II. Kıyıdaş Devletlerin Hazar'ın Statüsü Konusundaki Görüşleri

A. Azerbaycan

Azerbaycan Hazar'ın bir "sınır gölü" olduğu düşüncesinden hareketle, orta hat (median line) esasına göre beş ulusal sektöre bölünmesini savunmaktadır. Azerbaycan Hazar'ın sularının ve deniz dibinin tamamen taksim edilerek, egemenlik alanlarına bölünmesini ve her ülkeye ait alanda mülkiyet ve egemenlik ilkelerine dayalı olarak o ülke mevzuatının geçerli olmasını savunmaktadır.

Azerbaycan ikinci bir teklif olarak Hazar'a "açık deniz" statüsünün uygulanabileceğini ileri sürmektedir. Bu durumda Hazar'a 16 Kasım 1994'te yürürlüğe giren 1982 BMDHS'nin uygulanmasını istemektedir. Böylece her kıyıdaş devlet 12 millik karasuları, 200 mil veya daha fazla kıta sahanlığı ve 200 millik münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaktır (Gökay, 1988:57).

Azerbaycan açısından önem taşıyan nokta Hazar'ın göl veya deniz statüsünde tanınmasından çok, kıyı ülkelerinin deniz üzerinde münhasır yetkilerini kullanabileceği ulusal egemenlik alanlarına bölünmesidir. Ancak Hazar'ın hukuksal statüsü kesin olarak belirleninceye kadar, Azerbaycan her kıyı devletinin kendi bölgesinde kalacak petrol ve doğal gaz rezervlerini işletebilmesini savunmaktadır. Azerbaycan, 6 Temmuz 1998'de Rusya ve Kazakistan'ın imzaladıkları ve Hazar'ın deniz tabanını bölen anlaşmayı olumlu bir gelişme olarak değerlendirdi (Aksay, 1998b:8). Ancak Bakü, bu paylaşımı yeterli bulmayıp deniz tabanının üstündeki tüm su kütesinin de ulusal sektörlere bölünmesi gerektiği görüşünü tekrarladı.

B. Rusya

Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde tarihi, stratejik, siyasi ve ekonomik sebeplerden ötürü en etkili olabilecek devlet Rusya Federasyonu'dur. Ancak Rusya bugüne kadar üç temel politika değişikliği yapmıştır.

Rusya Federasyonu, Hazar'ın hukuki statüsünün 1921 ve 1940 yıllarında SSCB ve İran arasında imzalanan anlaşmalarla belirlenmiş olduğunu ve sözkonusu anlaşmalarda münhasır egemenlik alanının yalnız balıkçılık için tanınan 10 millik kıyı şeridinden ibaret olduğunu, bunun dışında kalan bölgelerdeki suların ortak kullanıma açık olduğunu ve Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkelerin bu sulardan eşit haklarla yararlanabileceğini ileri sürmektedir. Rusya'nın birinci tutumu 10 veya 12 veya 20 millik kıyı şeridi dışındaki su kütlelerini ve deniz tabanının ortak kullanılacağı şeklindedir (Gustafson, 1995:15). Bu çerçevede Rusya, Hazar'ı kapalı bir su rezervi olarak tanımakta, 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesinin Hazar'a uygulanamayacağını belirtmektedir (Akimov, ?:1). Rusya özellikle bu tezini Ağustos 1993'ten sonra kesin bir şekilde dile getirmeye başlamıştır (Gustafson, 1995:15).

Rusya'nın ikinci konumu 12 Kasım 1996'dan itibaren 40-45 millik kıyı şeridi dışında ortak kullanım şeklindedir (Croissant, 1996-97:35). Böylece Rusya Hazar'ın bölünmesini kabul yönünde bir adım daha atmıştır.

Rusya Şubat 1998'den sonra üçüncü bir tutum benimsemiştir. 9-10 Şubat 1998 tarihinde Rusya ve Kazakistan Hazar'ın statüsüne ilişkin bir uzlaşma metni kabul etmişlerdir (Arystanbekova, 1998:2). Buna göre taraflar Hazar'ın deniz tabanını eşit uzaklık ilkesine göre tamamen bölmüşler, su kütlelerini ise ortak kullanıma bırakmışlardır. Fakat kıyıdaş devletlerin Hazar üzerinde sahip olacakları ulusal sektörler konusunda bir açıklama yapılmamıştır. Ayrıca taraflar Hazar'ın Rusya-Kazakistan kısmının silahsızlandırılmasını ve çevre, ulaşım gibi konularda işbirliği yapmayı taahhüt etmişlerdir. Mevcut bilgilerden anlaşma ile deniz tabanı ve toprak altı madenlerin araştırılması, işletilmesi, çevre koruması ile seyrüsefer konularının tarafların saptayacağı ortak bir rejime tabi tutulmasının öngörüldüğü anlaşılmaktadır.

Bu metin Rusya ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin ve Nursultan Nazarbayev'in onayı ile Nisan 1998'de iki ülke arasında bir anlaşma taslağı haline getirildi (Aksay, 1998a:8). Bu anlaşma 6 Temmuz 1998 tarihinde Yeltsin ve Nazarbayev tarafından Moskova'da imzalandı (Akgün, 1998:17). Böylece Rusya'nın "deniz dibi bölünebilir ama su kültesi ve su yüzeyi ortak kullanıma tabidir" görüşünü benimsediği görülmektedir (BBC, 1998a:6).

Rusya'nın üçüncü tutumuyla Hazar için "ortak su kültesi" tanımından "sınır gölü" tanımına yaklaştığı görülmektedir. Rusya Kazakistan ile yapılan sözleşmenin Hazar'da yeni bir statü oluşturacağını kabul etmese de durum pek değişmemektedir (Bilici, 1998:44). Ancak herşeye rağmen Rusya Hazar'ın tam paylaşılmasını kabul etmiş değildir. Ayrıca Hazar'a deniz hukukunun uygulanmasına da şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu karşı çıkışın temelinde siyasi ve ekonomik gerekçelerin yanında hukuksal bazı saikler vardır.

Rusya, Baltık Denizi ve Karadeniz'le bağlantıyı sağlayan Don-Volga ve Volga-Baltık kanalları yüzünden de Hazar'ın iç deniz statüsünde değerlendirilmesine karşı çıkmaktadır. Rusya bu kanallardaki geçiş rejimini kendi ulusal mevzuatıyla

düzenlemektedir. Hazar için 1982 BMDHS'nin Kısım 10'daki "iç deniz" tanımı uygulanırsa bu kanallar uluslararası su yolu haline gelecektir (Gündüz, 1994:330). Böylece Hazar'a kıyıdaş devletlerin bu su kanallarından transit geçiş hakkı doğacaktır (Dion, 1998:81). Rusya, Hazar'ı Baltık Denizi'ne ve Karadeniz'e bağlayan su kanallarının yapay su kanalı olması dolayısıyla, bu kanallar ve nehirlerin uluslararası hukukun konusu olmadıklarını iddia etmektedir (Nugman, 1998:84). Ayrıca Hazar hukuksal açıdan kapalı deniz olarak değerlendirilse bile, karasularından zararsız geçiş ve münhasır ekonomik bölgeden serbest geçiş haklarından sadece kıyıdaş devletler yararlanabilecektir.

Rusya'nın Hazar'ın sektörel bölünmesini engellemek için ileri sürdüğü diğer bir resmi gerekçe ise tam bir (deniz tabanı, su kütlesi) bölünmenin doğal çevreye zarar vereceğidir. Moskova Hazar'ın korunması gereken çok hassas ve eşsiz bir doğal çevreye sahip olduğunu iddia etmekte, eğer Hazar sektörlerine bölünecek olursa bunun neden olacağı çevresel kirlenmeden korunması gereken bir balıkçılık sanayiinin varlığını gündeme getirmektedir. Ortak denetimin, denizin doğal kaynaklarını özellikle de Rusya ve İran arasındaki anlaşmalarca güvence altına alınmış balıkçılık haklarını daha iyi koruyacağı iddia edilmektedir. Rusya'nın çevreyi korumak için ortaya çıkan bu yeni arzusu gerçekçi gözükmemektedir. Çünkü Sovyet dönemi boyunca Hazar çevre açısından dünyadaki en tehlikeli bölgelerden birisi olmuştur. Gerçekten Azerbaycanlı bilim adamlarına göre Bakü ve Sumgait'i içeren Apşeron Yarımadası Hazar'ın en çok kirlenen bölgesi olmuştur (Croissant, 1996-97:30-31).

Rusya, sorunu zaman zaman BM'e de taşımıştır. Özellikle Rusya, diğer kıyıdaş devletlerden Azerbaycan ve Kazakistan'ın çokuluslu şirketlerle yatığı petrol anlaşmalarını BM nezdinde kınamıştır.

Rusya, 5 Ekim 1994'te deniz hukukunun diğer denizlerle doğal bağlantısı olmadığından Hazar'a uygulanamayacağını, Hazar'ın yasal rejimini belirleyen İran'la yapılmış olan Sovyet dönemi anlaşmalarının yürürlükte olduğunu ve böylece ortak kullanımın tek çözüm olduğunu açıklayan bir memorandumu BM'de yayınlamıştır (Croissant, 1996-97:34). Bu memorandum ayrıca herhangi bir kıyıdaş devletin tek taraflı eyleminin kabul edilemeyeceğini bildirmiştir.

C. Kazakistan

Kazakistan Hazar'ın statüsü konusunda Şubat 1998'e kadar Azerbaycan ile benzer görüşleri benimsemiştir. Bu çerçevede Kazakistan Hazar'ı bir iç deniz olarak nitelemiş ve 1982 BMDHS'nin uygulanmasını istemiştir (Shoumikhin, 1996a:3). Kazakistan için kendi petrol ve doğalgaz sahalarındaki egemen halklarının tanınması büyük önem taşımaktadır.

Kazakistan ve Azerbaycan'ın görüşleri karşılaştırıldığında, Azerbaycan'ın Hazar'ın tümüyle ulusal sektörlerle bölünmesini savunurken, Kazakistan'ın deniz yatağının paylaşılması, Hazar'ın sularının ise belirli bir münhasır yetki alanı dışında ortak kullanılmasını benimsediği görülmektedir (Gökay, 1998:58).

Kazakistan ve Azerbaycan arasındaki bu küçük tutum farklılığı Kazakistan'ın Rusya ile Temmuz 1998'de anlaşma amzalamasını kolaylaştırmıştır. Kazakistan, deniz tabanının tamamen bölünmesini kabul ederken su kütlesinin ortak kullanılmasını kabul etmekle, Hazar'ı bir sınır gölü olarak değerlendirdiği izlenimi vermektedir. Çünkü Hazar'a

deniz hukuku uygulansaydı, kıyı devletlerinin tam egemenliğinin olduğu 12 millik karasuları dışında, 200 millik veya karşı kıyıdaş devletin sınırına kadar münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaktı.

D. İran

Rusya gibi İran da Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesine şiddetle karşı çıkmaktadır. İran, Hazar'ın bir göl olduğunu ve beş kıyıdaş devlet tarafından ortaklaşa kullanılması gerektiğini söylemekte ve üçüncü devletlerin Hazar'dan yararlanmasına karşı çıkmaktadır. Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar'ın kaynaklarını tek tarafı olarak işletmesini de eleştirmektedir (Akimov, ?:2). İran'a göre 1940 Antlaşması 10 millik kıyı şeridi dışında ortak kullanım ilkesini benimsemiştir (Dabiri, 1994:33). İran, ortak kullanıma ilişkin olarak Hazar'ın 12 ulusal sektöre bölünmesini önermektedir (Dion, 1998:82). Vance Owen'ın 10 kantonluk Bosna planına benzeyen bu öneri, çok karışık ve uygulanması oldukça zordur.

İran uzun süre, Rusya'nın tezini desteklemekle birlikte Temmuz 1998'de imzalanan Rusya-Kazakistan Anlaşması ile İran ve Rusya'nın Hazar'daki yolları ayrılmıştır. İran, Rusya ve Kazakistan'ın Hazar'ın deniz dibini aylaşmalarını Mayıs 1998'de BM nezdinde protesto etmiştir (BBC, 1998c:11). İran bu protestosunda, Hazar'ın beş kıyı devletinin rızası olmaksızın paylaşılmasının kabul edilemeyeceğini ve tüm eski Sovyet cumhuriyetlerinin Sovyetler Birliği ve İran arasında yapılan 1921 ve 1940 antlaşmalarıyla bağlı olduğunu bildirmiştir. Ayrıca İran, Türkmenistan ile 7 Temmuz 1998'de (Rus-Kazak Anlaşması'ndan bir gün sonra) ortak bir bildiri yayınlarak Moskova ve Astana'nın imzaladıkları anlaşmayı reddetmiş ve Hazar'ın ancak tek hukuksal statüsü olabileceğini, kaynakların da adil ve eşit bölüşülmesi gerektiğini belirtmiştir (Radikal, 1998:10).

İran, Rusya Federasyonu'nun bu politika değişikliği ile, Hazar'a ilişkin politikasında yalnız kalmıştır. İran'ın bugün Rusya ile uzlaştığı tek noktanın Hazar'dan boru hattı geçirilmemesi olduğu söylenebilir. Diğer kıyıdaş ülkelerin statü konusunda bir uzlaşmaya varmaları halinde, İran'ın bu gelişmenin dışında kalamayacağı düşünülmektedir. Ancak Rusya ile birlikte bir çok sorunlar yaratarak Hazar'daki petrol yataklarının işletilmesini güçleştirebilecektir.

Aslında hukuksal açıdan İran'ın bu iddiaları güçlü değildir. Çünkü, İran 1991'den önce 10 millik kendi kıyı şeridi dışındaki alanı fiilen Sovyetler Birliği'nin kullanımına terk etmiştir. Bugün Azerbaycan ve Kazakistan'ın kendi kıyılarına yakın alanda petrol çıkarmasına karşı çıkan İran, Sovyet döneminde Bakü açıklarında Moskova tarafından petrol çıkarılmasına sessiz kalmıştır (Dabiri, 1994:38). Bu durum İran tarafından o dönemde Sovyetler Birliği gibi süper bir devlete karşı koymanın mümkün olmadığı gibi bir tezle açıklanmaya çalışılmıştır.

E. Türkmenistan

Türkmenistan'ın Hazar'a ilişkin tutumu, uzunca bir süre diğer kıyıdaş devletlere göre daha belirsiz ve esnek olmuştur. Türkmenistan, Rusya ile İran'ın baskıları nedeniyle önce bu ülkelerin görüşüne yakın bir görüşü Ocak 1997 tarihine kadar savunmuş ve kıyıdaş ülkelere bırakılacak 45 millik münhasır yetki alanı dışında kıyıdaş devletlerin ortak kullanımına açık bir alan tesis edilmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir

(Shoumikhin, 1996b:2). Türkmenistan daha sonra bu görüşünü değiştirmiş ve idari paylaşımın orta hat esasına göre yapılması, ayrıca kıyıdaş beş ülkenin Hazar'ın kendi sektörlerinde kalan bölümünde mineral kaynakları münhasıran kullanmakta serbest olması gerektiği görüşünü savunmaya başlamıştır.

Ocak 1997'de Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı Azeri ve Çırac petrol sahalarının Azerbaycanlılarca konan isimlerini değiştirmiş ve kendi adını vermiştir (Nugman, 1998:88). Bu petrol sahaları, 45 millik kıyı şeridinden daha ötede olduğu için Türkmenistan'ın Hazar'ın fiilen ulusal sektörlerle bölünmesini desteklediği söylenebilir. Ancak işin ilginç tarafı Hazar'da aynı tezi savunmaya başlayan Türkmenistan ile Azerbaycan, petrol sahaları yüzünden kendi aralarında anlaşmazlığa düşmüşlerdir.

Fakat son zamanlarda Türkmenistan'ın tekrar tutum değiştirdiği gözlenmektedir. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın 6-9 Temmuz 1998 tarihlerindeki Tahran ziyareti sırasında yayımlanan ortak bildiriye, Hazar'ın statüsü konusunda kıyıdaş devletlerin onayladığı bir anlaşma ortaya çıkana kadar İran ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan anlaşmaların geçerli olacağı belirtildi (Radikal, 1998:10). Böylece Türkmenistan, Hazar'ın hem deniz tabanının hem de su kütlesinin ortak kullanımını savunan İran'ın görüşlerine daha yakın hale gelmiştir.

Türkmenistan'ın Rusya-Kazakistan Anlaşması sornasında İran ile belirli ölçüde ortak bir tepki sergilemesinin ardındaki en önemli etken, bu ülkenin Azerbaycan ile Hazar'daki tartışmalı petrol sahalarından kaynaklanan sorunların çözümlenmesinin bir süre daha mümkün olmayacağı düşüncesi ve Azerbaycan'a karşı bir destek arayışı içinde olması şeklinde açıklanabilir. Bununla birlikte Türkmenistan'ın tutumu halen çok açık değildir. Üstelik Türkmenistan kıyılarına 104 km uzaklıkta bulunan Serdar/Kepez petrol sahası üzerindeki tek taraflı egemenlik iddiasından vazgeçmiş değildir.

III. Hazar'ın Deniz veya Göl Statüsünde Değerlendirilmesi

Hazar'ın göl veya deniz olarak tanımlanması, hukuksal açıdan bir hayli farklı sonuç doğuracaktır. Bu nedenle her iki olasılık değerlendirilecektir.

A. Hazar'ın Deniz Statüsünde Değerlendirilmesi

Hazar'ın deniz veya göl olarak hukuksal statüsünün belirlenmesinde sırasıyla şu üç yola başvurulabilir. Bunlar; Hazar'a ilişkin bugüne kadar yapılan anlaşmalar, en gelişmiş deniz hukuku kurallarını koyan 1982 BMDHS ve Hazar'a ilişkin olarak oluşmuş yapılageliş kurallarının saptanması.

Bölüm I'de incelendiği gibi, bugüne kadar Hazar'la ilgili dört temel anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaların birinde Çarlık Rusyası diğer üçünde Sovyetler Birliği tarafken, İran her dört anlaşmaya da taraftır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan dört yeni kıyıdaş devlet (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan), Aralık 1991'de yayınladıkları Alma-Ata Bildirisi ile selef devlet Sovyetler Birliği'nin yaptığı tüm anlaşmalarla halef (ardıl) devlet olarak bağlı olduklarını bildirmişlerdir (Schofield, 1996:78). Dolayısıyla tüm kıyıdaş devletler Hazar'la ilgili anlaşmalara bağlı durumdadır. Ancak en yenisi 1940'ta yapılmış olan bu anlaşmalar Hazar'ın statüsünü açıklığa kavuşturmaktan oldukça uzaktır. 1935 Anlaşmasıyla sadece 10 millik kıyı şeridi

balıkçılık alanı olarak belirlenmiş ve 1940 Antlaşması da bunu teyit etmiştir. Bunun ötesinde deniz tabanı ve su kütlesiyle ilgili bir düzenleme yoktur. Zaten kıta sahanlığı kavramı 1945'ten sonra ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Dolayısıyla bu antlaşmaların fiilen bir işlerliği yoktur.

Deniz hukuku hakkında en son düzenlemeleri içeren 1982 BMDHS'ye müracaat etmek konu açısından yararlı olacaktır. 16 Kasım 1994'te yürürlüğe giren bu sözleşmeyi Hazar'a kıyıdaş hiçbir devlet onaylamamıştır. Bunlardan sadece İran ve Rusya Federasyonu sözleşmeyi imzalamış ama onaylamamıştır. Ancak bu devletler, sözleşmenin yapılageliş kuralı kaynaklı ve itiraz etmedikleri hükümleri ile bağlıdır.

1982 BMDHS'nin 122. maddesinde "kapalı ve yarı kapalı deniz, iki veya daha fazla devlet tarafından etrafı çevrilmiş ve başka bir denize veya okyanusa dar bir çıkışla bağlanan veya tamamen veya esas itibariyle iki veya daha fazla sayıdaki kıyı devletinin karasuları ve münhasır ekonomik bölgesinden oluşan bir körfez, havza veya deniz, manasına gelir" şeklinde tanımlanmıştır (Gündüz, 1994:330). 123. maddede, kapalı ve yarı kapalı denize kıyısı olan devletlerin sözleşmeden doğan haklarını kullanırken ve görevlerini yerine getirirken birbirleriyle işbirliği yapmaları öngörülmektedir.

Bu tanıma göre Hazar'ın kapalı veya yarı kapalı deniz statüsünde kabul edilmesi, Hazar'ı Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlayan yapay kanalların uluslararası su rejimine tabi olmaları sonucunu doğuracaktır. Ancak gerek Sovyetler Birliği döneminde ve gerekse bugünkü Rusya Federasyonu döneminde bu kanallar iç sular rejimine tabidir ve bulunduğu ülkenin bu kanallar üzerinde münhasır yetkileri var olagelmıştır. Zaten Rusya'nın Hazar'ın deniz olmasına sürekli olarak itirazı vardır. Eğer Rusya Hazar'ı deniz olarak kabul ederse Don-Volga ve Volga-Baltık kanallarında uluslararası su yolu rejimini uygulamak zorunda kalacaktır (Dion, 1998:81). Bu durumda Hazar'a kıyısı olan diğer devletler bu kanallardan transit geçiş yapma hakkına sahip olabileceklerdir.

Diğer yandan Sovyetler Birliği'nin halefi durumunda bulunan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın, kazanılmış haklar (acquired rights) ilkesi gereğince, bu kanallardan transit geçiş yapma hakkına sahip olmaları gerekmektedir. Bu uygulama Hazar deniz statüsünde olmasa bile halef devletler için geçerli olmak durumundadır. İran da daha önceki uygulamalar ölçüsünde kanallardan geçiş yapma hakkına sahip olabilecektir. Ayrıca 1982 BMDHS'nin 124. maddesine göre Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan coğrafi bakımdan elverişsiz ülke konumundadır ve bu açıdan kanallardan serbest geçiş yapma hakkına sahip olmaları gerekmektedir. Kıyıdaş devletler bu sözleşmeyi onayladıkları zaman ilgili madde Hazar için uygulanabilecektir.

Bölüm II'de Hazar'a kıyısı olan devletlerin görüşleri belirtilmişti. Bunlardan sadece Kazakistan, Hazar'ın deniz olduğunu ve bundan dolayı 1982 BMDHS'nin uygulanması gerektiğini söylüyordu. Ancak Kazakistan'ın Şubat 1998'de Rusya ile vardığı anlaşma, Hazar'ı göl gibi değerlendirdiği izlenimini uyandırmaktadır (Aksay, 1998a:7) Hazar'ın deniz olduğunu savunan ikinci bir devlet de Azerbaycan'dır. Ancak Azerbaycan öncelikle Hazar'ın bir "sınır gölü" olduğunu iddia etmekte ve ikinci bir seçenek olarak Hazar'ın deniz olduğunu kabul edebileceğini söylemektedir (Gökay, 1998:57). Zaten Azerbaycan için önemli olan Hazar'ın göl veya deniz statüsünde olması değil kendi egemenlik alanının tanınmasıdır.

Diğer kıyıdaş devletlerden Rusya, İran ve Türkmenistan Hazar'ı ortak kullanım ilkesinin geçerli olduğu bir göl gibi değerlendiriyorlar. Ayrıca 1935 Antlaşması her ne kadar Hazar için "Sovyet-İran Denizi" nitelemesi yapmışsa da 1991'e kadar kıyıdaş olan iki devletin Hazar'a sınır gölü muamelesi yaptıkları görülmektedir. Dolayısıyla kıyıdaş devletler Hazar'ın göl olduğu konusunda rahatlıkla mutabık kalabileceklerdir. Ancak esas tartışma da Hazar'ın sınır gölü mü yoksa ortak mülkiyetin olduğu bir göl mü olacağı konusunda yoğunlaşmaktadır.

B. Hazar'ın Göl Statüsünde Değerlendirilmesi

Uluslararası göllerin kullanımına ve paylaşımına ilişkin geniş geçerliliği olan uluslararası hukuk kurallarının varlığından söz etme olanağı yoktur (Pazarcı, 1990:257). Bu yüzden kıyıdaş devletlerin uzlaşması önem taşımaktadır. Bugüne kadar Hazar'ın kullanımını ve paylaşımını için iki önemli öneri vardır. Bunlardan biri "condominium" (ortak mülkiyet) olarak da belirtilen ortak egemenlik görüşü, diğeri ise sektörel paylaşım görüşüdür. Tarafların tezlerinin doğruluğunun gözden geçirilmesi açısından tarihi uygulamalara (historical practice) bakmak gerekmektedir. Böylece, bölgesel nitelikli yapılageliş (teamül) kurallarına ulaşmak mümkün olabilecektir.

1. Hazar'a İlişkin Tarihi Uygulama

Azerbaycan Meclis Başkanı Rasul Guliyev, Aralık 1995'te Tahran'da yapılan Hazar ülkeleri konferansında, önemli bir iddia ortaya atmışır (Akimov, ?:2). Guliyev'e göre, 1950'lerin başında Sovyet yetkilileri Hazar'ı sektörlerle bölmüştür. Bu yaklaşım hem merkezi Sovyet hükümetinin ve hem enerji (petrol ve doğalgaz), ekonomi (balıkçılık) ve ulaşım alanları dahil Hazar'da faaliyette bulunan pek çok bakanlığın faaliyetlerinden açıkça ortaya çıkmaktadır.

1964 yılında İran ve Sovyetler Birliği Hava Anlaşması imzalamışlardır (Dabiri, 1994:32-33). Bu anlaşmada Hazar'ın hava sahasına ilişkin hiç bir atf veya düzenleme yapılmamıştır. Ancak anlaşma ile o dönemde iki ülkenin kara sularının uç noktalarından (Astara-Azerbaycan, Hüseyinguli (Esen-Guli)-Türkmenistan) düz bir çizgi çizilerek Hazar için FIR (uçuş bilgi bölgesi) hattı belirlenmiştir. Astara-Hüseyinguli FIR hattı Hazar'ın paylaşımı anlamına gelmese de, o dönemde her iki devletin Hazar'la ilgili sınır konusundaki anlayışlarının ortaya konmasında dolaylı bir kanıt niteliğinde değerlendirilebilir.

Benzer şekilde yine 1950-60'lı yıllarda Sovyetler Birliği Bakü kıyılarının 10 millik kıyı şeridinin açıklarında petrol çıkarmıştır. Ancak İran bu durumu hiç bir şekilde kınamamış, üstelik Hazar'ın kendi kıyılarına yakın kesimindeki deniz tabanında ve su alanında tek taraflı faaliyetlerde bulunmuştur (Clagett, 1994:3). Bu da İran'ın zımnî olarak, Astara-Hüseyinguli çizgisini Hazar'da kendi egemenlik alanı gibi kabullendiği izlenimini uyandırmaktadır.

Yine 1971-91 dönemi incelendiğinde, Sovyetler Birliği ve İran'ın fiilen Astara-Hüseyinguli bölünmesinin kabul ettikleri yolunda uygulamalar vardır. Bu dönemde Sovyetler Birliği; Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan Cumhuriyetleri açıklarında petrol ve doğalgaz aramaları yapmıştır. Yine Sovyetler Birliği Hazar'ın kuzey kesimindeki canlı kaynaklardan tek taraflı olarak yararlanmıştır. İran 1991 öncesi dönemde Hazar'la çok az düzeyde ilgilenmiştir (Gustafson, 1995:14).

1970'li yıllarda Sovyetler Birliği Hazar'ın kuzeyini Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan Sovyet Cumhuriyetleri arasında eşit uzaklık ilkesine göre iktisadi bölgelere ayırmıştır. Bu paylaşım sırasında eğer kıyı açıklarında adalar varsa, Hazar'a ilişkin sınırın belirlenmesinde o ada kıyıları esas alınmıştır. Bu dönemde Rusya dahil hiç bir Sovyet Cumhuriyeti böyle bir paylaşım tepki göstermedikleri gibi, İran da herhangi bir protestoda bulunmamıştır (Kefhanov, 1997-98:14).

Hazar'ın bu şekilde paylaşılmasıyla, Kazakistan 113.000 km kare, Rusya 64.000 km kare, Azerbaycan ve Türkmenistan yaklaşık 80.000 km karelik bir alana sahip duruma geldiler (Yusifzade, 1994:2). Her Sovyet cumhuriyeti kendi alanı içerisinde petrol ve doğalgaz araması ile her türlü araştırma yapma konusunda münhasır haklara sahip olmuştur.

Bu paylaşım, Kasım 1993'te Astrahan'da düzenlenen bir seminerde Rusya Feredasyonu Başbakanı Victor Chernomyordin'in açıklamasıyla da onaylanmıştır (Yusifzade, 1998:2). Yine Sovyetler Birliği dağıldıktan kısa bir süre sonra eski Sovyet Cumhuriyetleri biraraya gelerek Hazar'ın sektörlere bölünmüş halini tanımışlardır (Akimov, ?:2).

1992'nin başında Rusya Petrol Sanayisi Bakanlığı yeni oluşan devletler arasında Hazar'da petrol sahalarının bölünmesiyle ilgili bir direktif yayınlamıştır (Croissant, 1996-97:29). Moskova ayrıca Hazar'ın tabanını ayrı ulusal enerji sektörlerine bölmüştür ve Rusya Enerji Bakanlığı bu bölünmeyle ilgili anlaşmalar imzalamıştır.

Görüldüğü gibi, geçmiş dönemdeki uygulama Hazar'ın bir sınır gölü olduğunu tescil etmektedir. 1991'e kadar İran ve Sovyetler Birliği kendi aralarında fiilen aşağı yukarı Astara-Hüseyinguli çizgisine denk düşen bir sınırı Hazar için belirlemiştir. Ya da en azından uygulamalarıyla böyle bir sınırın varlığını zımni olarak kabullenmişlerdir. Sovyetler Birliği bu çizginin kuzeyindeki bölgede pek çok tek taraflı tasarrufta bulunmakla kalmayıp 1970'lerde cumhuriyetler arasındaki sınırı da eşit uzaklık ilkesine göre çizmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra da Rusya ve İran tarafından benzer bir tutum sergilenmiştir. Ancak Rusya ve İran 1993'ten sonra Hazar'a ilişkin politikalarını değiştirerek ortak egemenlik fikrini ortaya atmışlar ve sektörel paylaşım uygulamasını reddetmişlerdir.

Son olarak Hazar'ın yakın geçmişte bir sınır gölü olarak değerlendirildiği ve sektörel olarak da paylaşıldığı yolunda bir sonuca varılmaktadır. Bu da Hazar'a ilişkin olarak sektörlere bölünmüş bir göl olduğu yönünde bölgesel bir yapılageliş (teamül) kuralının varlığını desteklemektedir.

2. Hazar'ın Sınırlandırılması Yöntemi

Hazar'ın sınırlandırılması için, ele alınabilecek iki yöntem vardır. Bunlardan biri ortak kullanım ilkesini kabul edip bu çerçevede bir sınırlandırmaya gitmek, ikincisi ise Hazar'ın sınır gölü gibi tamamen paylaşılmasıdır.

Uluslararası hukukta ortak egemenlik rejimi genel olarak *condominium* (ortak mülkiyet) şeklinde belirtilir. Rusya ve İran Hazar'da ortak egemenlik görüşünü desteklemektedir. Uluslararası hukukta kapalı bir su havzası üzerinde ortak mülkiyete

sadece El Salvador, Honduras, Nikaragua arasındaki Fonseca Körfezi örneğinde rastlanmaktadır. Her ne kadar ortak mülkiyet genelde ilgili taraflar arasındaki anlaşmayla belirleniyorsa da Fonseca körfezi örneğinde ortak mülkiyet Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) bir kararının sonucu gerçekleşmiştir. Divan Körfez'in eskiden tek bir devlete -İspanya- ait olması ve uzun bir süredir bütün bir su kütlesi olarak değerlendirilmesini göz önüne alarak, halef devletlerin Fonseca Körfezi'ni ortak kullanmasına karar vermiştir (Dabiri, 1994:46). Ancak bu örneğin Hazar'a uygulanması mümkün değildir, çünkü öteden beri Hazar'da birden fazla kıyıdaş devletler olagelmıştır.

Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi ise daha geniş bir hukuksal geçerliliğe sahiptir. Ancak bölünmenin nasıl yapılacağı diğer bir sorundur. Yukarıda da bahsedildiği gibi uluslararası hukuk iki veya daha fazla devlet arasında bir sınır oluşturan göllerin kullanımı ve paylaşımına ilişkin herhangi bir düzenleme getirmemiştir. Bu noktada benzeri durumlardaki uygulamalar bir örnek teşkil edebilecektir. Devletler sınırlandırma ile ilgili olarak anlaşarak istedikleri düzenlemeye gütmekte serbest olmalarına rağmen, pek çok anlaşmada sınır gölleri ile ilgili olarak orta hat/ eşit uzaklık (*median line/equidistance line*) ilkesinin uygulandığı görülmektedir. Örneğin Büyük Kuzey Amerika Gölleri daha 1783 yılında orta hat ilkesine göre sınırlandırılmıştır (Clagett, 1995:8). Bu konuda diğer örnekler ise şunlardır: Viktorya Gölü (Kenya, Tanzanya, Uganda), Malawi Gölü (Malawi, Mozambik), Cenevre Gölü (Fransa, İsviçre), Çad Gölü (Nijerya, Nijer, Çad, Kamerun) (Schofield, 1996:78).

İki veya daha çok devletin kıyıdaş olduğu kapalı bir deniz veya göle ilişkin sınırlandırma sözkonusu olduğu zaman orta hat ilkesi adil ve hakkaniyete uygun ve karar verilmesi açısından önemlidir. Bu konuda Almanya Federal Mahkemesi tarafından 1920 yılında karara bağlanmış olan Constance Gölü davasında da orta hat uluslararası hukukun genel bir ilkesi olarak kabul edilmiştir (Clagett, 1995:8).

Kıta sahanlığının belirlenmesinde orta hat esaslı sıkça kullanılan bir yöntemdir. 1958 Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'nde bir anlaşmanın olmaması durumunda özel durumlar çerçevesinde başka bir yola gidilmedikçe kıta sahanlığı sınırının belirlenmesinde orta hat/eşit uzaklık ilkesinin uygulanacağı ifade edilmektedir (Clagett, 1995:8). Ancak bu ilkedan 1982 BMDHS'de vazgeçilmiştir. 1982 BMDHS'ye göre, kıyıları karşı-karşıya veya yan-yana olan devletler arasında kıta sahanlığının sınırlandırılması, hakça bir çözüm (*equitable solution*) bulmak üzere, UAD Statüsü'nün 38. maddesinde belirtilen hükme göre anlaşma ile belirlenecektir (Gündüz, 1994:319).

1969 Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı davalarında önemli olan bir başka husus da Mahkemenin deniz sınırlarının belirlenmesinde her bir devletin kıyı şeridi uzunluğu ile orantılı olarak deniz sularından faydalanmasını sağlayacak bir sonuca ulaşılmasını temel kıstas olarak belirlemiş olmasıdır. Sözkonusu davalarda orta hat ilkesinin uygulandığı bazı durumlarda kıyı uzunluklarına orantılı olmayan adaletsiz sonuçların ortaya çıkabileceği vurgulanmıştır. Bu durumda deniz hukuku bitişik veya karşılıklı kıyılarda sınırlandırmanın adil bir çözüm sağlanacak şekilde yapılması gerektiğini belirtmektedir (Clagett, 1995:8). Burada orantılılık ilkesi, orta hat ilkesinin adil olmayan sonuçlarını dengeleyen bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Bitişik kıyıların sınırlandırılmasına ilişkin olarak iki ayrı yöntem daha bulunmaktadır: Kıyının genel yönüne dikey bir çizgi çizilmesi ve iki devletin kıyı çizgisinin oluşturduğu açının ikiye bölünmesi. Ancak, karşılıklı sınırlandırma sözkonusu

olduğunda ve kıyı çizgilerinin büyük ölçüde orantısız olmadığı durumlarda tercih edilen yöntem orta hattır. Esasen yukarıda söz edilen diğer iki sınırlandırma yöntemi bitişik suların sınırlandırılması için geliştirilmiştir ve fiziksel olarak karşılıklı suların sınırlandırılmasına fırsat vermemektedir (Clagett, 1995:9).

Sınırlandırma konusundaki düzenlemelerde, genelde bu üç yöntemden birine veya daha fazlasına başvurularak geçici sınırlar tespit edilmektedir. Karşılıklı devletler arası sınırların belirlenmesi sözkonusu olduğunda orta hat yöntemi kullanılarak geçici sınırlar belirlenir. Daha sonraki aşama bu sınırların hakkaniyete uygun ve orantılı olup olmadığının ortaya çıkartılmasıdır. Gerek duyulursa bu hesaplama sayısal olarak yapılabilir. Burada mevcut kıyıların uzunlukları ve kıyıdaş devletlerin payına düşen deniz alanı belirlenir. Daha sonra bu iki rakam arasındaki orantıya bakılır.

Orantılılık ilkesinin yanısıra gözönünde bulundurulabilecek bir başka unsur bu konuda geçmişten bu yana yapılan uygulamadır. Bir devletin parçalanarak birden fazla devlet haline gelmesi durumunda mevcut idari sınırlar uluslararası sınırlar olarak kabul edilmektedir.

Hazar'a gelince, bu yöntemlerden hem karşılıklı hem de bitişik sular için yapılan uygulamalar değerlendirilmelidir. Zira Hazar'ı kuzey, orta ve güney olarak üç bölüme ayırmak mümkündür (Dion, 1998:80). Hazar'ın kuzey kesimi Rusya ve Kazakistan arasında paylaşılmış bulunmaktadır. Hazar'da bu iki devletin egemenlik alanlarının belirlenmesi için hem bitişik hem de karşılıklı sular için uygulanması gereken yöntemler uygulanabilecektir. Bu açıdan Rusya ve Kazakistan'ın Nisan 1998'de kendi aralarında anlaşarak "pragmatik orta hat" esasına göre bir sınır belirlemeleri, Hazar'ın üç bölümlü özelliğinin doğal bir sonucudur (BBC, 1998a:6). Rusya'nın Azerbaycan ve Kazakistan'ın Türkmenistan ile olan yan deniz sınırı yine bitişiklik esasına göre belirlenecektir.

Hazar'ın orta kesiminde yer alan Azerbaycan ve Türkmenistan'ın sınırları tamamen karşılıklı esasına göre belirlenecektir. Bakü ve Aşgabat üçüncü devletlerin müdahalesine gerek kalmaksızın sınırı kendi aralarında belirleyebilirler ve Kepez/Serdar petrol yataklarının kime ait olduğu sorunu çözebilirler². Rusya ve Kazakistan arasında ikili bir anlaşma imzalanması, Türkmenistan ve Azerbaycan arasında da ikili bir anlaşmayla Hazar'ın statüsünün belirlenmesi konusunda en azından uygulamada örnek bir durum ortaya çıkarmıştır. Ancak burada sorun bu ikili anlaşmalarda statüye ilişkin farklı düzenlemelere gidilmesi durumunda ortaya çıkacaktır. Aynı göl veya denizde iki farklı düzenlemeye gidilmesi, uygulamada bir çok hukuksal ve siyasi sorunu beraberinde getirecektir.

²Türkmen yetkililerce, SSCB zamanında orta hat esasına göre çizilmiş bulunan ve Azerbaycan-Türkmenistan sınırını gösteren çizgi esas alındığı takdirde "Yüzyılın Anlaşması"nın konusunu oluşturan Çıracık yatağının yarısının ve Azeri yatağının tamamının Türkmenistan'a ait kesiminde kaldığı, bu itibarla Türkmenistan'a ait olduğu iddia edilmiştir (Kepbanov, 1997-98:14). Yine Türkmen sahiline 104 km, Azerbaycan sahiline ise 184 km mesafede olan Kepez (Azerbaycanca)/Serdar (Türkmençe) bölgesinde Azerbaycan'ın hak iddia etmesine Türkmenistan oldukça sert tepki göstermiştir (Dion, 1998:82). Bu sorun halen çözümlenememiştir.

Hazar'ın güney kısmında tek başına İran yer almaktadır. Astara-Hüseyinguli (Esen-Guli) çizgisinin güneyinde yer alan İran'ın egemenlik bölgesinin Azerbaycan ve Türkmenistan ile olan sınırı ise bitişik sulara uygulanan yöntemlerle çözülecektir.

Bu çerçevede İran hariç Hazar'daki idari sınırlar yukarıda belirtildiği gibi, 1970'li yıllarda Sovyetler Birliği tarafından çizilmiştir. Bugün bu sınırlar geçici olarak kabul edilip adil ve hakkaniyete uygun olarak kıyıdaş devletler arasındaki sınırlarda küçük düzenlemelere gidip Hazar'daki kesin sınırlar saptanabilir. Kalıcı sınırların saptanmasında Hazar'a ilişkin olarak iki sorun gündeme gelecektir.

Bunlardan ilki Hazar'da sınırlar belirlenirken kıyıların mı yoksa adaların mı gözönünde bulundurulacağıdır. İkincisi ise sürekli değişen deniz seviyesinde paylaşım konusunda nasıl bir ölçüt saptanacağıdır.

Hazar'daki sınırların belirlenmesinde anakaranın mı yoksa adaların mı esas alınacağı konusunda geçmiş uygulamalarda bir çözüm bulunmaktadır. 1970'lerde Sovyetler Birliği tarafından Cumhuriyetler arasında belirlenen idari sınırlar adaların kıyıları esas alınarak saptanmıştır (Yusifzade, 1994:2). Her ne kadar Sovyetler Birliği'nin tek taraflı tasarrufu olduğu için İran açısından bu uygulamanın hiç bir bağlayıcılığı olmasa da, sorunun çözümünde geçmiş uygulamalardan da yararlanılabilir.

Hazar'ın suları 1978'den beri her yıl yaklaşık 10 cm yükselmektedir (Schofield, 1996:75). Su seviyesinin yükselmesi bir çok çevre sorunlarına yol açtığı gibi, Hazar'daki sınırın saptanmasını güçleştirmektedir. Zira Hazar'ın doğu yakası batı yakasından daha düz olduğu için, Hazar'ın genişlemesi daha çok doğuya doğru olmaktadır (Gustafson, 1995:15). Bu durumda 1978'den beri Hazar'ın orta noktası sürekli doğuya doğru kaymaktadır. Bundan en karlı çıkan devletler Azerbaycan ve Rusya iken, doğu yakasındaki Türkmenistan ve Kazakistan su seviyesinin yükselmesinden zarar görmektedir. Bu özel duruma ilişkin olarak, sınır saptanması konusunda uluslararası hukukta genel geçerliliği olan bir kural bulmak zordur. Dolayısıyla sürekli ve eşitsiz olarak yükselen su seviyesi karşısında, Hazar'a kıyıdaş devletlerin adil ve hakkaniyete uygun bir sınır belirlemeleri en uygun çözüm olacaktır. Bu tür sorunların çözümünde, kıyıdaş beş devlet tarafından kurulan ve Ekim 1998'de Bakü'de merkezi açılan Hazar Merkez Grubu (**Caspian Center Group**) arabulucu ve eşgüdüm sağlayıcı bir görev üstlenebilir (Avrasya Dosyası, 1998:3).

SONUÇ

Hazar, büyüklüğünden ve suyunun tuzlu olmasından dolayı tarih boyunca sürekli deniz sıfatıyla anılmıştır. 1935'te Sovyetler Birliği ve İran arasında yapılan antlaşmayla Hazar bir "Sovyet-İran Denizi" olarak tanımlanmıştır. Ancak Hazar'ın doğal kanallar veya boğazlarla açık denizlere çıkışının olmayışı onun göl olarak değerlendirilmesine de yol açmıştır. Ancak Hazar üzerindeki tartışmalar, onun göl veya deniz olmasında değil, ne şekilde paylaşılıp kullanılacağı üzerinde yoğunlaşmıştır. Özellikle 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılıp ortaya yeni kıyıdaş devletlerin çıkması ve bu yeni devletlerin Hazar'daki petrol ve doğalgaz yataklarını işlemeye açmaları beraberinde büyük tartışmalar getirmiştir. Günümüze kadar Hazar'ın paylaşımına ilişkin kesin düzenlemelerin olmaması, bu tartışmaları daha da körüklemiştir.

Bugüne kadarki tarihi uygulamalara bakıldığında, Hazar'ın bir sınır gölü olduğu ve burada sektörel paylaşımın esas olduğu konusunda bir yapılageliş kuralının olduğu izlenimi doğmaktadır. Ayrıca Hazar'ın kendine özgü (sui generis) özelliğe sahip bir göl olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bu Hazar'ın ulusal sektörlerle bölünmesine engel değildir. Kıyıdaş devletler Hazar'ın sui generis özelliğinden dolayı özellikle çevre sorunlarının çözümü konusunda sıkı bir işbirliği yapmak zorundadırlar. Ayrıca su seviyesinin sürekli yükselmesi çevre sorunları çıkarmasının yanısıra, ulusal sınırların saptanmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle kıyıdaş devletler kesin sınırların belirlenmesi için adil ve hakkaniyete uygun çözümler üretmeleri gerekmektedir.

Sonuç olarak, Hazar'daki mevcut hukuksal sorunlar nasıl çözümlerse çözülsün, deniz hukukunun dolayısıyla uluslararası hukukun gelişimine büyük katkı sağlayacaklardır.

KAYNAKÇA

- Akgün, M. (1998) "Hazar'ın Statüsü", *Yeni Yüzyıl*, 9 Temmuz.
- Akimov, A. (?) "Oil and Gas in the Caspian Sea: An Overview of Cooperation and Conflict". *Institute of Oriental Studies, Russian Academy of Sciences*. <http://www.russian.org/pub/caspiansea.html>. (23.07.1997).
- Aksay, H. (1998a) "Hazar Kıyılarında Anlaşmak Kolay Değil", *Cumhuriyet*, 13 Nisan.
- Aksay, H. (1998b) "Hazar Denizi'nde Sular Isınıyor", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz.
- Aleksandrov, V. (1997) "Ecological Problems of the Black Sea", *International Affairs*, Vol. 43, No. 2, s. 87-99.
- Arystanbekova, A. (1998) "Oceans and the Law of the Sea", *United Nations General Assembly Fifty-Second Agenda Item 39, A/52/802*, 24 February.
- Avrasya Dosyası (1998) "Caspian Center Group", sayı: 107, Eylül 98/2.
- BBC (1998a) "Russia and Kazakhstan", *Summary of World Broadcasts, Part I Former USSR, SUW/0536 WF/2*, 8 May.
- BBC (1998b) "Iran, Kazakhstan Differ over Caspian Status", *Summary of World Broadcasts, Part I Former USSR, SU/3240 G/3*, 22 May.
- BBC (1998c) "UN Documents Iran's Protest at Russian-Kazakh accord on Caspian Sea", *Summary of World Broadcasts, Part I Former USSR, SUW/0536 WF/2*, 30 May.
- Bilici, A. (1998) "Petrolü, Doğalgazı, Havyarı Var Statüsü Yok", *Aksiyon*, 30 Mayıs-5 Haziran, s. 42-44.
- Bremmer, I. (1998) "Oil Politics: American and the Riches of the Caspiana Sea", *World Policy Journal*, Spring, s. 27-35.

- Clagett, B. M. (1995) "Ownership of the Seabed and Suboil Resources in the Caspian Sea under the Rules of International Law", *Caspian Crossroads*, No. 3, Summer-Fall, s. 3-12.
- Clawson, P. (1997-98) "Iran and Caspian Basin Oil and Gas", *Perceptions*, Vol. 2; No. 4, December-February, s. 353-367.
- Croissant, C. M., M. P. Croissant (1996-97) "Hazar Denizi Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları", *Avrasya Etütleri*, Kış, s. 23-49.
- Croissant, M. P. (1997) "US Interests in the Caspian Sea Basin", *Comparative Strategy*, Vol. 16, No. 4, October-December, s. 353-367.
- Dabiri, M. R. (1994) "A New Approach to the Legal Regime of the Caspian Sea as a Basis for Peace and Development", *The Iranian Journal of International Affairs*, Vol. 6, No. 1-2, Spring-Summer, s. 28-46.
- Dion, R. R. (1998) "Cutting up the Caspian", *The World Today*, March, s. 80-82.
- Gökay, B. (1998) "Caspian Uncertainties: Regional Rivalries and Pipelines", *Perceptions*, March-May, s. 49-66.
- Gustafson, T., A. Reteyum, L. Ruseckas (1995) "The Caspian Sea: Whose Waters? Whose Oil?", *Cambridge Energy Research Associates*, July, s. 1-26.
- Gündüz, A. (1994) *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler*, İstanbul, Beta Yayınevi.
- Hiro, D. (1997a) "Why is the US Inflating Oil Reserves?", *Middle East International*, 12 September, s. 18-19.
- Hiro, D. (1997b) "Azeri Oil", *Middle East International*, 21 November, s. 16-17.
- Holoboff, E. (1996) "Russia and Oil Politics in the Caspian", *Jane's Intelligence Review*, February, s. 80-84.
- Kepbanov, Y. A. (1997-98) "The New Legal Status of the Caspian Sea is the Basis of Regional Cooperation and Stability", *Perceptions*, Vol. 2, No. 4, December-February, s. 8-16.
- Lenczowski, G. (1997) "The Caspian Oil and Gas Basin: A New Source of Wealth?", *Middle East Policy*, Vol. 5, No. 1, January, s. 111-119.
- Momtaz, J. (?) "The Legal Status of the Caspian Sea". ?.
<http://www.ipis.org/pub/amurdarya/amu2/momtaz>. (10.12.1997).
- Nugman, G. (1998) "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü", *Avrasya Etütleri*, İlkbahar, s. 80-91.

- Pavilionis, P., R. Giragosian (1996-97) "The Great Game Pipeline Politics in Central Asia", **Harvard International Review**, Winter, s. 24-27.
- Pazarcı, H. (1992) **Uluslararası Hukuk Dersleri I. Kitap**, Ankara, Turhan Kitabevi.
- Pazarcı, H. (1990) **Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap**, Ankara, Turhan Kitabevi.
- Radikal** (1998) "Hazar'da Kavga Kızıştı", 9 Temmuz.
- Schofield, C., M. Pratt (1996) "Claims to the Caspian Sea", **Jane's Intelligence Review**, February, s. 75-78.
- Shoumikhin, A. (1996a) "Economics and Politics of Developing Caspian Oil Resource", Moscow Public Science Foundation, **September Perspectives**, Vol. 1, No. 8, November, s. 1-4.
- Shoumikhin, A. (1996b) "New Development Related to Caspian Oil", Moscow Public Science Foundation, **September Perspectives**, Vol. 1, No. 9, November, s. 1-4.
- Shoumikhin, A. (1997) "Developing Caspian Oil: Between Conflict and Cooperation", **Comapative Strategy**, Vol. 16, No. 4, October-December, s. 337-351.
- Sobhani, S. R. (1997) "The Great Game in Play in Azerbaijan", **The Washington Times**, 20 February.
- Starr, S. F. (1997) "Power Failure American Policy in the Caspian", **The National Interest**, Spring, s. 20-31.
- Tordai, J. (1998) "Regional Oil Comes on Streams", **The Middle East**, January, s. 30-31.
- Yusifzade, K. (1994) "The Status of the Caspian Sea", **SOCAR**, Autumn.
<http://www.azer.com/24.folder/24.statuscaspian.html>. (04.05.1998).